

Theodor Mommsen (1817-1903), a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja

Theodor Mommsen, a római jog és az ókortörténet világviszonylatban is kiemelkedő jelentőségű művelője kétszáz évvel ezelőtt, 1817. november 30-án született Gardingban (Schleswig-Holstein tartomány), és 1903. november 1-jén Charlottenburgban hunyt el. Theodor Mommsent a Magyar Tudományos Akadémia 1867. január 30-án, másfél évszázaddal ezelőtt, tiszteleti tagjának választotta. 1902-ben nyerte el az irodalmi Nobel-díjat, elsősorban a *Römische Geschichte* (Római történelem) című művére tekintettel. Mommsen édesapja, Jens Mommsen Oldeslohe (ma: Bad Oldesloe) protestáns lelkésze volt. Lelkészi szolgálatát ebben a nagy történelmi múlttal rendelkező kisvárosban 1821-től látta el. Theodor Mommsen Oldesloeban nevelkedett öt testvérével együtt. Említést érdemel, hogy Mommsen élete végéig meggyőződéses liberális szemléletű protestáns maradt.

Jens Mommsen ébresztette fel gyermekeiben az ókori klasszikusok iránti érdeklődést. Theodor Mommsen eleinte magánúton, majd 1834-től négy éven át az altonai Christianeum gimnáziumban tanult. A kielii egyetemre 1838 májusában iratkozott be. Ezen az egyetemen kezdte el jogi tanulmányait. Kielben ismerkedett meg Theodor Stormmal (1817-1888). Mindketten a *Clique* nevű politikai-irodalmi körnek voltak a tagjai. 1843-ban Theodor Mommsen, öccse Tycho Mommsen és Theodor Storm kiadták a *Liederbuch dreier Freunde* (Három barát daloskönyve) című kötetet.

Mommsen már korán a tudományos pályát választotta. Megélhetésének biztosítása céljából eleinte kiegészítő tanárként dolgozott két leánynevelő intézetben. Doktori értekezését 1843-ban védte meg a kielii egyetemen. Egy évvel később, 1844-ben egy dániai ösztöndíjat nyert el, amely pályának további alakulására döntő hatással volt. A dániai ösztöndíj tette lehetővé számára előbb a franciaországi, majd ezt követően az itáliai tanulmányutakat. Külföldi tanulmányútjai során feliratokat gyűjtött és elemzett. Kapcsolatra lépett a Német Régészeti Intézettel és olyan gyűjteményt tervezett, amely az ismert latin feliratokat a korábbi szokásokkal ellentétben az elsődleges források alapján tartalmazza. Első lépésként Mommsen összegyűjtötte az 1816-ban létrejött Két Szicília Királysága (Nápoly-Szicíliai Kettős Királyság – Regno delle Due Sicilie) területén fellelhető római kori feliratokat.

1847-ben Mommsen visszatért Németországba, ahol ismét tanárként működött. 1848-ban, a márciusi forradalom idején az akkor Dániához tartozó Rendsburgban (dánul Rendsborg) az ideiglenes kormány hivatalos lapjának lett a szerkesztője. Ennek az évnek az őszén a jogtudomány rendkívüli egyetemi tanárának hívták meg a lipcsei egyetemre, miáltal formálisan is elkezdhetette tudományos pályáját. Számos munkát publikált amellet, hogy politikailag is igen aktív volt. 1851-ben az 1849 májusi drezdai felkelésben való részvétele miatt perbe fogták és egyetemi állását is elvesztette. Tudományos tevékenysége mellett Mommsen a közélet területén továbbra is aktív volt. Az 1848-as forradalom kortársaként a liberalizmus is erősen foglalkoztatta. 1863–1866, majd 1873–1879 között képviselő volt a porosz országgyűlésben, 1881–1884 között pedig a Német Birodalmi Országgyűlésben (*Reichstag*), először a liberális *Deutsche Fortschrittspartei* (Német Haladás Pártja), később a *Nationalliberale Partei* (Nemzeti Liberális Párt), majd pedig az 1880-ban megalakult új liberális párt, a *Liberale Vereinigung* híveként. A szociálpolitika területén 1881-ben Otto von Bismarckkal konfrontálódott. Mommsen csalódva a császárság politikájában, melynek jövőjét illetően pesszimista álláspontot képviselt, a liberálisok és a szociáldemokraták

---

¹ Egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) rendes tagja, Email: gabor.hamza@ajk.elte.hu

együttműködését javasolta. Friedrich Theodor Althoffhoz fűződő kapcsolata révén Mommsen komoly befolyással volt a porosz tudományra és a felsőoktatási politikára is.

Mommsen 1851-ben meghívást kapott Svájcba, a zürichi egyetem római jogi tanszékére. Ezt a katedrát azonban csak a következő évben, 1852-ben foglalta el. Két esztendőn át volt a zürichi egyetem tanára. 1854-ben elfogadta a Breslauba szóló meghívást. 1858-ban Mommsent kutató professzornak hívták a Porosz Királyi Tudományos Akadémiára (*Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften*). 1861-ben az 1810-ben alapított, 1828-ban alapítójáról, III. Frigyes Vilmosról elnevezett berlini Friedrich-Wilhelms-Universität, nyilvános rendes tanára (1949-óta az egyetem neve Humboldt-Universität zu Berlin) nyilvános rendes tanára lett. Egyetemi előadásait 1885-ig a római ókori történelemtől tartotta. Más egyetemtől illetve egyetemektől kapott meghívásokat (Rufe) pozíciójának erősítésére használta fel. Mommsent az 1846. július 1-jén alapított lipcsei Királyi Szász Tudományos Akadémia (alapítása idején: *Königlich Sächsische Gesellschaft der Wissenschaften*) és az 1759-ben III. Miksa választófejedelem által alapított Bajor Tudományos Akadémia (*Bayerische Akademie der Wissenschaften*) egyaránt tagjává választotta. Mommsent több más tekintélyes tudományos intézmény, akadémia és társaság is felvette tagjai sorába.

Tekintélyes professzorként nem egyszer segítette tanítványainak, így például Otto Seecknek és Ulrich Wilckennek abban, hogy katedrához juthassanak. Mommsen több tanítványa is arra törekedett, hogy függetlenedjen tanárától. Közéjük tartozott *Max Weber is, akit maga Mommsen méltó – tegyük hozzá egyedüli méltó – utódjának tartott*. Max Weber azonban a szociológia felé fordult, amit jórészt az a szándéka, döntése magyaráz, hogy ne tekinthessék mestere „szervilis” követőjének.

Mommsen több magas kitüntetésben részesült tudományos tevékenységéért: 1868-ban megkapta a porosz *Pour le mérite* rendet és Róma városa is díszpolgárává választotta.

Az iskolateremtő Theodor Mommsen több mint 1500 tudományos művet publikált, melyek elsősorban a Római Birodalom történelmével és a római joggal foglalkoztak. Ezek közül a legfontosabbak: *Römische Geschichte* (Római történelem). Mommsen leghíresebb műve 1854-1856 között jelent meg három kötetben. Róma történetét a thapsusi csatáig (Kr. e. 46) ismerteti. Mommsen Julius Caesart kimagasló államférfiként, Róma „megmentőjeként” ábrázolja, aki ideológiai vonatkozásban semleges volt, kora egyik jelentős szellemi áramlatához sem tartozott. A történetíró Mommsen ebben a művében, melyet alapvetően népszerűsítő munkának szánt, forrásokra nem hivatkozik. A három kötetben Róma kül- és belpolitikájának bemutatása foglal el központi helyet. A politikai konfliktusokat kora, a XIX. század politikai fejlődésével hasonlítja össze, ez tükröződik a szóhasználatában is (így például nemzeti állam és demokrácia). Az elkötelezett módon megírt, a modernizálás, aktualizálás módszerét alkalmazó mű a történetírás klasszikusai közé tartozik.

Az ókori történelemmel foglalkozó, a XIX. és a XX. században írt legtöbb munka kétségtelen fogyatékosága volt az anakronisztikus politikaelméleti szemlélet. Németországban az ókortörténészek a köztársaságkori Róma történetét a különböző pártok eltérő alkotmányfelfogásán nyugvó konfliktusára építették, visszavetítve a klasszikus antikvitásra saját koruk történelmi eseményeit, ami kétségtelenül a történelem egyoldalú bemutatását jelenti. Az angol történészek, vonatkozik ez különösen a görög (hellén) történelem bemutatására, a neohegelianus történelmi idealizmus gondolatvilágát használták fel munkáik vezérfonalául. Nagy Sándort például az akkor ismert világ meghódításánál az ehhez az iskolához tartozó történészek szerint az egyetemes emberi „testvériség” víziója „vezérelte.”

Említést érdemel, hogy *Römische Geschichte* magyar fordítása Toldy István munkája, mely 1874–1877 között nyolc kötetben jelent meg. Mommsen műve az első világháború előtt még „sérthetetlen tabu volt a pesti és kolozsvári egyetemen.” A római történelem császárkori folytatását, mely a *Römische Geschichte* IV. kötete lett volna, Mommsen végül nem írta meg. Csak a császárkorról tartott előadásainak szövege maradt fenn, amelyet először 1992-ben adtak ki. 1885-ben a *Römische Geschichte* V. köteteként jelent meg a császárkori római provinciákról szóló rész, mely ma is megkerülhetetlen mű a római provinciák történelmének tanulmányozásánál.

Römisches Staatsrecht (Római államjog) című műve az ókortudomány számára ma alapvető jelentőségű rendszerező mű. E műve 1871–1888 között jelent meg három kötetben, öt részben. Mommsen ebben a művében a római államjog egész rendszerének bemutatására vállalkozott, annak rekonstruálására törekedve. Mommsen utolsó, 1899-ben publikált terjedelmes műve a *Römisches Strafrecht* (Római büntetőjog), mely ma is fontos kézikönyvként szolgál a római büntetőjoggal foglalkozó kutatók számára.

Mommsen 1874 és 1895 között a Porosz Királyi Tudományos Akadémia történelmi-filológiai osztályának (Historisch-Philologische Klasse) titkára volt. Nevéhez fűződik számos kivételes jelentőségű tudományos vállalkozás kezdeményezése és szervezése. Vonatkozik ez elsősorban a forráskiadásokra.

Igen jelentős, sőt kivételes jelentőségű Mommsen epigráfiai munkássága. A történész és jogtudós már pályája elején tervezte az összes ismert latin felirat kiadását (*Corpus Inscriptionum Latinarum - CIC*), amikor 1852-ben példaértékkel összegyűjtötte és kiadta a Nápolyi Királyság feliratait. A teljes *Corpus Inscriptionum Latinarum* 16 kötetes lett volna, amelyből 15 jelent meg még Mommsen életében. Theodor Mommsen személyéhez öt kötet kiadása, publikálása fűződik. A *Corpus Inscriptionum Latinarum* közzétételének alapelve az volt, hogy a korábbi kiadásokkal ellentétben az összes fennmaradt feliratot eredetiben kell ellenőrizni. A magyarországi és erdélyi római kori feliratok összegyűjtése céljából Mommsen 1857-ben több hetet töltött Magyarországon és Erdélyben. „Il gran Teodoro” már korábban rendszeres levelezésben állt Georg Daniel Teutschal, ezért az ő segítségét kérte az útiterv összeállításához. Mommsen felkérésére Römer Flóris is végzett kutatásokat a kolozsvári múzeum kőtárában. Mommsen vezetésével 1892-ben kezdte el a munkát a Birodalmi Limes-Bizottság, melynek célja az volt, hogy a felnémet-raetiai limes vonalán fekvő várak fekvését felkutassa. Az ásatásokról szóló jelentések tizennégy kötetet tettek ki és ma is a germán-római történelem feldolgozása úttörő munkájának tekintett mű.

Mommsen kiadta a római jog alapjául szolgáló gyűjteményeket, így a *Digestat* és *Codex Theodosianust*. A *Codex Theodosianus* azonban csak Mommsen halálát követően jelent meg. Döntő része volt továbbá a *Monumenta Germaniae Historica* munkálataiban. Ő alapozta meg az *Auctores antiquissimi* sorozatot, az egyházatyák írásainak kiadását. Ugyancsak Mommsen kezdeményezte a Berolini Akadémiánál a *Griechisches Münzwerk* (Görög érmék) és a *Prosopographia Imperii Romani* proiectumokat.

Theodor Mommsen római jogi tárgyú művei és az *Imperium Romanum* történetéről szóló munkái ma is alapvető fontosságúak, ismeretük, alapos tanulmányozásuk a római jog és a római történelem kutatása vonatkozásában ma is megkerülhetetlen. *Theodor Mommsen mindmáig az egyetlen jogász, jogtudós, aki elnyerte a Nobel-díjat*. Itt utalunk arra, hogy az 1980-as évek derekán komoly formában szó volt Sir Ronald Syme (1903-1989) irodalmi Nobel-díjra való jelöléséről, akinek ókortörténettel kapcsolatos, kiemelkedő jelentőségű epigráfiai kutatásai, munkássága – egy évszázaddal később – Mommsenéhez volt hasonlítható.